

ПЕДАГОГІЧНА ЕСТЕТИКА ТА ЕТИКА

УДК 378(091(477)«192»
DOI: 10.33989/2226-4051.2020.21.218085

Людмила Мільто, м. Київ
ORCID: 000-0001-5454-7085

РОЛЬ ІНСТИТУТУ ЖИВОГО СЛОВА В РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

У статті розкривається історіографія створення на початку ХХ століття вищого наукового і навчального закладу – Інституту живого слова з метою підвищення риторичної майстерності педагогів, викладачів мистецтва мовлення, професійних ораторів, поетів, письменників, оповідачів, акторів, співаків тощо, акцентується увага на провідних тенденціях розвитку Інституту живого слова. Охарактеризовано зміст, організаційні форми й методи роботи Інституту живого слова. Висвітлено просвітницьку діяльність Інституту та досвід викладацької роботи видатних ораторів. З'ясовано, що на початку ХХ століття у СРСР стався потужний прорив у галузі театрального виховання й театральної підготовки майбутнього вчителя, елементи театрального мистецтва були включені в навчальні плани низки педагогічних вишів як самостійні дисципліни.

Ключові слова: *Інститут живого слова; підготовка педагогів-майстрів живого слова; володіння художнім словом; мистецтво мовлення; театральна дикція; ритмічна гімнастика; отофонетична лабораторія.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі посилення глобалізації на розвиток освіти української держави гостро актуалізується проблема осмислення й використання кращого історичного досвіду в освітній галузі. Виникає потреба критично осмислювати надбання минулого у сфері педагогічної теорії та практики та творчо використовувати їх здобутки, що зумовлює необхідність оновлення змісту, форм і методів освітнього процесу з метою подолання формалізованих підходів до професійного вдосконалення вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомими є дослідження з теорії і практики педагогічної майстерності сучасних українських учених: Є. Барбіної, М. Вовк, М. Гриньової, О. Дубасенюк, І. Зязюна, О. Лавріненка, Г. Сагач, О. Семенов, М. Солдатенка, В. Сидоренко, Н. Тарасевич, Н. Теличко, Л. Хомич та ін.

Мета статті – показати провідну роль Інституту Живого слова у розвитку мовленнєвої майстерності вчителів на початку ХХ ст. та обґрунтувати перспективи творчого використання конструктивного досвіду роботи Інституту живого слова в підвищенні професійної майстерності вчителів у системі педагогічної освіти України.

Завдання статті. Дослідити історіографію створення Інституту живого слова та схарактеризувати зміст, організаційні форми й методи його роботи.

Методи дослідження: аналіз, синтез, аналогія, узагальнення, проблемно-генетичний, порівняльно-педагогічний, метод педагогічної біографістики, історико-типологічний, логіко-системний, метод наукової екстраполяції та ін.

Виклад основного матеріалу. Значний поступ у розвитку та впровадженні ідей педагогічної майстерності періоду 20-х рр. ХХ ст. був здійснений шляхом введення нових предметів естетичного циклу в практику професійно-педагогічної підготовки майбутніх викладачів. На семінарах із художнього читання та ораторської майстерності, які сприяли розвитку культури мовлення, майбутніх учителів навчали володінню голосом, формували вміння красиво і в доступній формі виражати свої думки, почуття та емоції.

У перше післяреволюційне десятиліття стався потужний прорив у галузі театрального виховання й театральної підготовки майбутнього вчителя. Елементи театрального мистецтва були включені в навчальні плани низки педагогічних вишів Росії як самостійні дисципліни. Програми занять у художніх гуртках і студіях, які передбачали розвиток голосових, мімічних, пластичних, емоційних можливостей педагогів були спрямовані на навчання самоконтролю та основних принципів сценічної поведінки.

Активна діяльність Наркому освіти РРФСР А. Луначарського зі стимулювання громадянської ініціативи в усіх напрямках народної освіти, відродження національної школи приваблювала до освітянської діяльності національну інтелігенцію, що на початку 20-х років ХХ ст. зумовило активізацію громадсько-педагогічного руху.

У 1918 році в Петрограді при театральному відділі Народного комісаріату освіти відкрився Інститут живого слова (1918–1924 рр.). Ініціатором відкриття Інституту був історик театру, перший радянський професор-театрознавець, доктор мистецтвознавства В. Всеволодський-Гернгросс, який і був призначений його директором. Метою інституту було не лише навчання вчителів володінню художнім словом, а й вивчення «живого слова» з точки зору філології, декламації, лінгвістики, музики, фізіології, психології та соціології. За найновішими програмами тут готували педагогів загальноосвітньої школи, викладачів з мистецтва мовлення, ораторів судових, духовних і політичних, а також співаків, письменників, акторів тощо (Записки Інститута, 1919).

Г. Сагач (2000) зазначає, що останньою риторичною хвилею в Росії початку ХХ ст. можна вважати відкриття в Петрограді унікального навчального закладу – Інституту живого слова на чолі з професором В. Всеволодським-Гернгроссом та його сподвижниками А. Луначарським, Ф. Зелінським, А. Коні, Л. Щербою, М. Гумільовим та ін.

До співпраці в Інституті залучалися видатні вчені, які працювали над створенням науки про мистецтво мовлення, досліджували мелодику мовлення, вивчали вплив війни та революції на російську мову й одночасно проводили заняття зі студентами з мистецтва мовлення, співу, жести, ритмічної гімнастики, сольфеджіо тощо.

Серед викладачів інституту були медик-ларинголог М. Богданов-Березовський, поет М. Гумільов, оперна співачка, професор Петербурзької консерваторії А. Жеребцова-Андрєєва, композитор і керівник оркестру А. Канкарович, нарком освіти А. Луначарський, логопед Д. Фельдберг, лінгвісти Л. Щерба і

Л. Якубинський, дитячий психолог П. Ефруссі, актор Ю. Юр'єв та ін. (Вассена, 2007).

Так, уродженець Полтави, Нарком освіти А. Луначарський наполягав на тому, щоб інститут мистецтва мовлення ставив завдання розширювати та розвивати в людини здібності виражати свої почуття і заражати інших своїми почуттями для творчості, уміти імпровізувати, впливати на інших, рекомендував ввести такі навчальні дисципліни, як «Дидактика та психологія натовпу і слухачів», «Міміка та жест». Нарком освіти вважав, що в новому інституті не слід обтяжувати програми предметами, що вже викладалися в інших навчальних закладах.

А. Луначарський розмежував поняття «говорити на мові» та «володіти мовою», вважаючи що по-справжньому володіє мовою тільки той, хто здатен передавати свої почуття ближньому, переконувати його, розвіювати сумніви та впливати на весь його організм (Мільто, 2018).

На думку А. Луначарського (1976), Курси художнього слова, які відкривалися при Інституті, повинні були мати три відділи з індивідуальною програмою роботи: науковий (для дослідження наукових питань слова); педагогічний (для педагогів, що прийшли на курси вивчати живе слово для викладання його дітям); відділ «зразкової школи» для різноманітних слухачів (за винятком акторів, які вже мають відповідну «школу»). Нарком пропонував на загальному фоні лекційних і практичних занять визначити програму-мінімум, обов'язкову для педагогів, встановити обов'язкові та факультативні предмети (кількість останніх могла бути необмеженою) (Луначарський, 1976).

У постанові Інституту побажання наркома освіти були враховані, тому встановлювалася програма-мінімум, обов'язкова для педагогів, і запроваджувалася необмежена кількість факультативних дисциплін.

В Інституті живого слова було створено три секції – наукова, навчальна та виховна. Свої завдання Інститут вбачав у науково-практичній розробці питань у сфері живого слова і пов'язаних із нею дисциплін; у підготовці педагогів-майстрів живого слова для загальної школи та викладачів мистецтва мовлення; у підготовці професійних ораторів – судових,

політичних та інших; у підготовці поетів, письменників, оповідачів, акторів, співаків тощо; у поширенні та популяризації знань «живого слова» (Вассена, 2007).

Згідно зі Статутом, опублікованим у «Записках Інституту живого слова», Генеральна Рада інституту складалася з трьох комітетів – навчального, наукового, адміністративного. Кожен член Ради висував пропозиції, які обговорювалися всією Радою і ухвалювалися за підсумками голосування. Звіти зборів Генеральної Ради відправлялися в Театральний відділ Наркомпросу (Записки Інститута, 1919).

П'ять днів на тиждень, із вівторка по суботу, вечорами співробітники Інституту живого слова читали безкоштовні лекції. Неділю й понеділок було відведено для навчального процесу. До програми входили унікальні дисципліни: теорія та історія ораторського мистецтва, теорія поезії, прози, історія декламації, ритміка вірша, ритміка прози та ін.

У навчальних планах інституту містилися такі предмети, як філософія, філософія творчості, естетика, етика, теорія звуку, теорія мовлення, історія мови і мистецтво мовлення, а також іноземні мови (англійська, французька, німецька, італійська), загальні дисципліни (історія, алгебра, геометрія, фізика). В Інституті працювали спеціалізовані курси, на яких викладалися спеціальні предмети для підготовки вчителів літератури, ораторів, акторів і співаків. Після циклу лекцій у групах проходили практичні заняття з ораторського мистецтва, співу, фортепіано, дикції та риторики, ритмічної гімнастики, сольфеджіо та пластики (Мільто, 2018).

Слід зазначити, що для ораторів були організовані дебати та дискусії, для майбутніх поетів влаштовувалися вечори за участі кращих артистів, співаків і поетів того часу, а на лекціях для курсистів-учителів були присутні й учні. Незалежно від обраної секції, для всіх слухачів проводилися заняття з постановки голосу і театральної дикції.

Згідно з архівними даними, в Інституті викладали такі курси: «Мистецтво мовлення» і «Акустика»; «Анатомія і психофізіологія органів слуху і мовлення»; «Логіка з включенням суперечки»; «Психологія творчості»; «Філософія творчості»;

«Естетика»; «Розвиток дитячого мовлення у зв'язку з психологією дитини»; «Еволюція мови»; «Психологія мовлення і мислення», «Психологія натовпу і слухача» (Записки Інституту, 1919).

У середині 1919 року в Інституті живого слова навчалось 800 курсантів із різним рівнем освіти. Діяльність Інституту живого слова поширювалася далеко за межі театрального мистецтва, оскільки серед викладачів Інституту живого слова були не тільки театральні діячі, літератори, літературні критики, лінгвісти, а й медики, юристи, психологи, тому «живе слово» вивчалось з точки зору філології, декламації, лінгвістики, музики, фізіології, психології та соціології.

До співпраці в Інститут були запрошені всесвітньо відомий співак Ф. Шаляпін і музикознавець Б. Асаф'єв; філолог, лінгвіст, історик, академік О. Шахматов; письменники Є. Замятін, К. Чуковський, О. Ремізов; викладачем італійської мови був перекладач «Божественної комедії» М. Лозинський. Архівні дані свідчать про участь у роботі інституту А. Ахматової, А. Белого, О. Блока, З. Гіппіус, В. Маяковського, В. Мейєрхольда.

В Інституті живого слова була створена отофонетична лабораторія з поетичної декламації, якою завідував Д. Фельдберг. Спочатку лабораторія ставила педагогічні цілі й мала слугувати для записування голосів і дихальних вправ студентів. У 1919 році в інститут для дослідження поетичної декламації були запрошені Б. Ейхенбаум і С. Бернштейн, які записували голоси артистів на фонограф, аналізували та виявляли мелодійну структуру. Лабораторія одним із своїх завдань вважала проведення експериментів у сфері «психофізіології органів слуху і мовлення у людей і тварин, акустики, розвитку музичних здібностей, фоніки та фонетики». С. Бернштейн систематично записував на валики фонографа вірші у виконанні тогочасних поетів і акторів, а також проводив семінари з аналізу фонографічних записів (Барінов, & Ростовцев, 2012).

В. Гернгросс здійснював проєкт «Мелодії мовлення», у рамках якого мав намір записувати голоси акторів на фонограф, а потім аналізувати їх та виявляти мелодійну структуру. Він також робив кімографічні записи дихання та фонації з метою вивчення

впливу системи розвитку дихання та постановки голосу на ємність легень і характер звучання (Барінов, & Ростовцев, 2012).

Інститут живого слова організовував конференції, з'їзди, конкурси, короткотермінові курси, клуби, гуртки, публічні лекції, диспути, мітинги, дбаючи про запровадження у програми навчальних закладів і позашкільних установ спеціальних риторичних курсів. Співробітниками інституту з метою підвищення комунікативних здібностей педагогів були прочитані такі доповіді: «Про мелодію мовлення», «Про методи вивчення декламації», «Про ораторське мистецтво», «Про соціалістичний театр», «Як читати вірші», «Розповідь як мистецтво» (Матеріали Інститута, 1922).

Популярність Інституту зумовлювалася не лише інноваційним та експериментальним характером його діяльності, а й відомими викладачами, серед яких були С. Бонді, А. Горнфельд, Б. Ейхенбаум, А. Коні, П. Сорокін, Ю. Тинянов, М. Енгельгард, Л. Сабанєєв, В. Шкловський та ін.

Значний педагогічний доробок у діяльність Інституту живого слова вніс А. Коні – юрист, письменник, педагог, оратор, сенатор, доктор права, громадський діяч, доктор кримінального права Харківського університету, професор Петроградського університету. Навчаючи студентів ораторської майстерності, він зазначав, що красномовство є природною здібністю, дарованою людині, але ораторської майстерності мовлення, яка дозволяє дохідливо, яскраво, дієво, якнайточніше висловити свої думки, можна досягти завдяки тренуванню і за дотримання певних умов (Кони, 1923).

Усне слово, як вважав А. Коні (1923), завжди плодотворніше, ніж письмове, воно надихає того, хто слухає і говорить, але втрачає життєдайну силу, коли сам оратор не вірить у те, про що говорить. Оратор підкреслював, що ніяка майстерність не врятує лектора, якщо знання предмета обговорення поверхневі й мізерні. Однією із умов ораторської майстерності А. Коні вважав досконалу форму мовлення, яке має бути простим і зрозумілим. Оратор звертав увагу на значення пауз між окремими частинами усного мовлення, підкреслюючи, що промова не повинна виголошуватися миттєво, вона має бути живим словом. Говорити

необхідно голосно, ясно, немонотонно, якомога виразніше і простіше (Кони, 1923).

Важливим елементом психології ораторської майстерності А. Коні вважав увагу, особливо виділяв уміння слухати та вміння зосереджувати увагу. Великого значення А. Коні надавав живому слову, логіці, образам, обстоював чистоту мовлення лектора, тому в своїй навчальній програмі підготовки слухачів увів спеціальний параграф із «проблеми псування мови». Для оратора не були другорядними такі питання, як порядок розташування слів і речень, значення жестів оратора, ритму, дикції, пауз (Смолярчук, 1982).

Сам А. Коні мав репутацію неперевершеного оратора. Форма його промов завжди була простою, позбавленою риторичних прикрас. А. Коні не стільки захоплював, скільки переконував своїми промовами – образами, порівняннями, узагальненнями, влучними зауваженнями (Шикман, 1997).

В одному з розділів його навчальної програми під назвою «Стосунки оратора і слухачів» говорилося, що лектор має враховувати склад і кількість слухачів, рівень стомленості аудиторії, особливості свого голосу і темпераменту, проявляти винахідливість у разі мимовільних обмовок або забудькуватості.

А. Коні-педагог майстерно володів способами та методами передання знань. Він проводив не тільки лекції, а й практичні заняття, на яких з метою навчання слухачів красномовству використовував метод інсценування. Після кожного інсценування А. Коні детально аналізував усі виступи студентів. «Він ненавидів схоластичну риторіку, вимагав простоти і був немилостивий до тих, хто порушував закони мовлення» (Баскаков, 1969, с. 127).

В архівних матеріалах юриста були виявлені «Поради лекторам», написані в період викладання в інституті, які складаються з 21 параграфа, де простежуються всі етапи підготовки та проведення лекцій. Вважаючи, що для успіху потрібно завоювати увагу слухачів і втримати її до кінця промови, А. Коні рекомендував давати на початку лекції доступну, зрозумілу і цікаву інформацію, «що-небудь із життя, що-небудь несподіване, який-небудь парадокс, яку-небудь дивність, несподіване й недурне питання тощо».

А. Коні зазначав, що втримувати увагу слухачів допомагає відсутність у мовленні всього зайвого, такого, що не стосується змісту, а також швидкість мовлення й короткі відступи – навіть комічного характеру, але обов'язково співвіднесені зі змістом промови. Короткі відступи необхідні тоді, коли слухачі стомилися й увага відсутня. Для привернення уваги та завоювання симпатій аудиторії А. Коні рекомендував лектору дивитися на слухачів, оскільки це їм приємно, проте у мовця не повинно бути тільки однієї точки уваги. Оратор рекомендував кінець промови пов'язувати з її початком, щоб слухачі відчули завершеність виступу (Смолярчук, 1982).

Силу красномовства А. Коні вбачав у витримці оратора і вмінні володіти собою в усіх несприятливих обставинах. Для успішного впливу на слухачів він рекомендував говорити голосно, ясно, виразно, щоб у тоні відчувалася впевненість, переконаність, сила. Радив уникати нудного, менторського тону, а також метушливих жестів, які «набридають, дратують». А. Коні радив не застосовувати шаблони, застерігав від уживання важко зрозумілої іронії, складних алегорій, оскільки все це не засвоюється нерозвиненим розумом.

Висновки. Отже, початок ХХ століття у РРФСР був ознаменований експериментальними ідеями, розвитком інноваційних процесів у галузі освіти, які давали позитивні результати. Демократична хвиля 20-х років ХХ століття стимулювала розвиток риторики, оскільки збільшився обсяг публічного мовлення у багатьох сферах державного та громадського життя. З'явилися риторичні праці «Уміння говорити публічно» О. Міртова, «Слово оратора» В. Гофмана, «Про художню прозу» В. Виноградова, а також збірники за редакцією Л. Щерби тощо.

Проте разом зі зміною соціально-політичної, ідеологічної ситуації в країні зникає інтерес до риторики, до її розвитку. Знищуються кадри риторів, зокрема Інститут живого слова, який проіснував недовго. У 1924 році його обов'язки було передано Державним курсам техніки мовлення під керівництвом Л. Якубинського та К. Ерберга. Науковий вплив Інституту живого слова простежується в статті Л. Якубинського «Про

діалогічне мовлення» (1923), яка вплинула на розвиток радянської теорії мовної комунікації.

Перспективи подальших досліджень. Перспективами подальших наукових розвідок може стати ораторська спадщина талановитих викладачів-майстрів Інституту живого слова, яка є класикою лекторської майстерності, що потребує глибокого осмислення та вивчення сучасними педагогами.

Список використаної літератури

- Барінов, Д. А. & Ростовцев, Е. А. (2012). *Всеволодовский-Генгросс Всеволод Николаевич*. Санкт-Петербург: Биографика СПб ГУ.
- Вассена, З. (2007). К реконструкции истории деятельности Института живого слова (1918–1924). *Новое литературное обозрение*, 4, 79-95.
- Записки Института живого слова*. (1919). Петроград: Издательство института.
- Кони, А. Ф. & Баскаков, В. Н. (Ред.). (1969). *Собрание сочинений в восьми томах: Письма (1868–1927)* (Т. 8). Москва: Издательство Юридическая литература.
- Луначарский, А. В. (1976). *О воспитании и образовании*. Москва: Педагогика.
- Материалы Института живого слова Наркомата образования*. (1922). (Ф. 941, Оп. 4, Ед. хр. 2., Л. 1-14). Российский государственный архив литературы и искусства. Москва.
- Мільто, Л. (2018). *Педагогічна майстерність в Росії: історія, теорія, практика (середина XVIII–XX ст.)*. Київ: Фенікс.
- Сагач, Г. М. (2000). *Риторика: навч. посіб. для студентів середніх і вищих навчальних закладів* (2-ге вид.). Київ: Ін Юре.
- Смолярчук, В. И. (1982). *Анатолий Федорович Кони (1844–1927)*. Москва: Наука.
- Шикман, А. П. (1997). *Деятели отечественной истории: биографический справочник* (Т. 2). Москва: АСТ.

Liudmyla Milto

THE ROLE OF THE "INSTITUTE OF THE LIVING WORD" IN THE DEVELOPMENT OF TEACHER'S SPEECH SKILLS

The article reveals the historiography of the Institute of the Living Word in the early twentieth century in order to improve the rhetorical skills of teachers, teachers of the art of speech; professional speakers, poets, writers, narrators, actors, singers, etc., attention is focused on the leading trends in the development of the Institute of the Living Word. The content, organizational forms, and methods of work of the Institute of the Living Word are characterized. The educational activity of the Institute and the experience of teaching outstanding speakers are revealed.

It is proved that significant progress in the implementation of the ideas of pedagogical skills of the 20-s of the XX century was carried out by introducing new subjects of the aesthetic cycle in the practice of professional and pedagogical training of future teachers. They were taught voice mastery, formed the ability to beautifully, in an accessible form to express their thoughts, feelings, and emotions.

It was found out that during this period, there was a breakthrough in the field of theater education and theater training of future teachers. Elements of theatrical art were included in the curricula of several pedagogical universities as independent disciplines. Curricula in art clubs and studios provided for the development of vocal,

facial, plastic, emotional abilities of teachers; they were aimed at teaching self-control and basic principles of stage behavior.

In the Institute of the Artistic Word established in 1918, the educational practice was combined with scientific research and was able to improve poetic recitation and strengthen its capabilities. Students of the Institute studied unique disciplines: theory and history of oratory, the theory of poetry, prose, and history of recitation, the rhythm of poetry, the rhythm of prose, and others. The curricula of the institute included such subjects as philosophy, philosophy of creativity, aesthetics, ethics, sound theory, speech theory, history of language and art of speech, as well as foreign languages (English, French, German, Italian), general disciplines (history, algebra, geometry, physics).

The Institute ran specialized courses that taught special subjects to train teachers of literature, speakers, actors, and singers. After a series of lectures, the groups held practical classes in public speaking, singing, piano, diction and rhetoric, rhythmic gymnastics, solfeggio, and plastic arts.

Keywords: *institute of living word; training of teachers-masters of living word; mastery of artistic word; art of speech; theatrical diction; rhythmic gymnastics; otophonetic laboratory.*

References

- Barinov, D. A. & Rostovtcev, EA (2012). *Vsevolodovskij-Gengross Vsevolod Nikolaevich*. St. Petersburg: Biography of St. Petersburg State University [in Russian].
- Koni, A. F. & Baskakov, V. N. (Ed.). (1969). *Sobranie sochinenij v vosmi tomah: Pisma* [Connie A. F. *Collection of works in eight volumes: Letters*]. (1868–1927). (Vol. 8). Moscow: Izdatelstvo Juridicheskaja literatura [in Russian].
- Lunacharskij, A. V. (1976). *O vospitanii i obrazovanii* [About upbringing and education]. Moscow: Pedagogika.
- Materialy Instituta zhivogo slova Narkomata obrazovanija* [Materials of the Living Word of the People's Commissariat of Education]. (1922). (F.941, Op. 4, Ed. hr. 2., L. 1-14). Rossijskij gosudarstvennyj arhiv literatury i iskusstva [Russian State Archive of Literature and Art]. Moscow [in Russian].
- Milto, L. (2018). *Pedahohichna maisternist v Rosii: istoriia, teoriia, praktyka (seredyna XVIII-XX st.)* [Pedagogical skills in Russia: history, theory, practice (mid-eighteenth-twentieth centuries)]. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
- Sahach, H. M. (2000). *Rytoryka: navch. posib. dlja studentiv serednikh i vyshchych navchalnykh zakladiv* [Rhetoric: a textbook for students of secondary and higher education] (2nd ed.). Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
- Shikman, A. P. (1997). *Dejатели otechestvennoj istorii: biograficheskij spravocchnik* [Figures of national history: biographical reference book] (Vol. 2.). Moscow: AST [in Russian].
- Smoljarchuk, V. I. (1982). *Anatolij Fedorovich Koni (1844–1927)*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Wassena, Z. (2007). K rekonstrukcii istorii dejatel'nosti Instituta zhivogo slova (1918–1924) [To the reconstruction of the history of the Institute of the Living Word (1918–1924)]. *New Literary Review*, 4, 79-95 [in Russian].
- Zapiski Instituta zhivogo slova* [Notes of the Institute of the Living Word]. (1919). Petrograd: Izdatelstvo instituta [in Russian].

Одержано 21.05.2020 р.